

بررسی جایگاه عریضه در پژوهش‌های اسنادی

علی ططری

عریضه، عریضه‌نامه و عریضه‌نامه‌چه، عنوان نوعی سند است که به درستی نمی‌توان برای آغاز آن تاریخ دقیقی معین کرد. اما آنچه مسلم است این پدیده عمری به درازای تاریخ خط انسان دارد؛ بدین لحاظ یکی از قدیمی‌ترین انواع سندهاست که تاکنون نقش آن در میان سندهای تاریخی تا کنون مهجور و مستور مانده است؛ از اینرو، نگارنده این سطور سعی دارد در این مجال با معرفی این نوع سند و طرح این موضوع، تا حد امکان به بررسی جوانب پنهان این امر بپردازد.

اگر اسناد مکتوب را در یک دسته‌بندی کلی به چهار دسته اخوانیات، سلطانیات، دیوانیات و اسناد مالی و حقوقی تقسیم کنیم که این دسته‌بندی مورد تأیید استادان حوزه اسناد تاریخی، همچون دکتر جهانگیر قائم‌مقامی بوده است^۱، می‌توان عریض را در سه گروه اسناد مالی، اخوانیات و دیوانیات قرار داد. به عنوان مثال می‌توان میان اسناد مالی عریضی را جستجو نمود که شکایت از میزان گزاف مالیات دارند، یا شکایت از کمی حقوق و مزایای یک کارمند، یا مستخدم یک اداره و ... که هر کدام از اینها به مقتضای خود هم در زمره اسناد مالی می‌گنجد، هم در گروه اسناد عریض.

اخوانیات نیز هر چند شامل مکاتبات دوستانه، نامه‌های خصوصی و خانوادگی است، اما در بین این اسناد نیز به کرات عریضه‌هایی به چشم می‌خورد؛ مثلاً، آن که نویسنده‌ی نامه، درخواستی مادی، یا معنوی از گیرنده‌ی نامه دارد. در مورد دیوانیات نیز همین مصداق کفایت می‌کند، که البته با گستردگی بیشتری قابل بررسی است.

از این‌رو اگر بخواهیم در مجال کوتاهی به بررسی عریضه‌ها بپردازیم، لازم است تاریخچه پیدایش آنها را به دو دوره تقسیم نمایم: الف- دوران پیش از مشروطیت. ب- دوران پس از مشروطیت.

الف- دوران پیش از مشروطیت

در آثار متقدمان اسناد بسیاری را می‌یابیم که به نحوی در زمره عریضه‌نامه به شمار می‌آید. هر چند، هدف از بیان این سطور بررسی عریضه‌نامه‌های پس از انقلاب مشروطیت است، ولی لازم می‌نماید در مبحثی هر چند کوتاه اشاره‌ای به عریضه‌نامه‌های قبل از مشروطیت بنماییم.

اگر معیار تاریخی خود را از دوره تیموری قرار دهیم- آن هم به دلیل این که نخستین سند آرشیو ملی ایران متعلق به این دوره می‌باشد- تا اواخر دوره قاجار، عریضه‌ها به صورتی پراکنده نگاشته می‌شد. این عریضه‌ها دسته‌بندی خاصی نداشت و احياناً به زمان و مکانی خاصی محدود نمی‌شد؛ البته این امر بدان معنا نیست که این عریضه‌ها در هیچ مکان و زمانی کارایی نداشت بلکه در حقیقت استفاده از آن مرسوم نبود و به عبارت دیگر نهادینه نشده بود. این اسناد شامل نامه‌هایی از طبقات پائین اجتماع به حکام، والیان، وزراء و... می‌باشد. و شامل موضوعاتی همچون: شرح پریشانی، عسرت، تقاضای اجاره زمین و واگذاری شیئی یا پول بوده است. در کنار این موضوعات، عریضه‌هایی با موضوع تبریک، تهنیت، یا شرح حادثه‌ای خاص و... نیز به چشم می‌خورد.

با مطالعه در مورد عرایض قبل از انقلاب مشروطیت موضوع جالب توجه آن است که با وجود آن که حجم وسیعی از نامه‌های قبل و بعد از مشروطه را عریضه‌ها تشکیل می‌داد، در هیچ یک از منابع تاریخی به این موضوع اشاره نشده است.

با بررسی دوره‌های تاریخی ایران تا قبل از انقلاب مشروطیت سؤالی که به ذهن متبادر می‌گردد آن است که چرا عریضه‌نویسی در برخی از این مقاطع با فراز و فرودهایی مواجه بوده است دلیل این موضوع چه می‌توانسته باشد؟ آیا عدالت‌پروری و یا مستبد بودن حکومت‌ها در این موضوع موثر بوده؟ آیا وجود نظم در سازمانی دیوانی و اداری یک حکومت می‌توانسته تأثیرگذار باشد؟ این سؤال‌ها را به طور دقیق و مستند نمی‌توان پاسخ داد، اما با بررسی اسناد- به ویژه فرمان‌ها و احکام دولتی بعد از دوره تیموری- در دو دوره صفویه و قاجار،- نسبت به دیگر دوره‌های تاریخی

با تعداد بیشتری از عرایض مواجه می‌شویم.

بیشترین عرایض دوره صفویه، هم اکنون در مرکز اسناد آستان قدس، نگهداری می‌شود. در بین این اسناد - که حجم زیادی از اسناد آرشیو مذکور را به خود اختصاص داده است - می‌توان به عریضه‌هایی برخورد که حاوی تقاضای کمک و مساعدت از آستان قدس رضوی است^۲، از آنجا که وقفنامه حرم رضوی در دوره صفویه تأکید داشت که باید به راه‌ماندگان کمک بلاعوض تعلق بگیرد، تعداد زیادی از زوار امام رضا(ع) در زمان درماندگی و عسرت تقاضای پول و احياناً توشه‌ی غذایی از خادمان آستان می‌کردند؛ که این درخواست‌ها در نامه‌هایی درج می‌گردید؛ از این رو تعداد زیادی از عریضه‌های زوار امام رضا (ع) از دوران صفوی در آرشیو اسناد آستان قدس رضوی بر جای مانده است که جزء اسناد این مجموعه به شمار می‌آید.^۳

بعد از دوره صفویه و در زمان حاکمیت افشارها و زندها به سبب مشکلات سیاسی - اقتصادی و ناپایداری حکومت‌ها نمی‌توان اسناد فراوانی از عرایض به دست آورد؛ اسناد پراکنده‌ای هم که در آرشیو آستان قدس و

سازمان اسناد ملی موجود است، نمی‌تواند قابل اتکا باشد. از آغاز دوره قاجار بار دیگر عریضه‌نویسی مرسوم گردید.^۴ این امر در اسناد دیوانی این دوره نیز به کرات به چشم می‌خورد. بعضاً در حاشیه برخی نامه‌هایی که امراء و والیان و دولتمردان به پادشاهان قجری مینوشتند نیز نشانی از عریضه‌نامه را می‌توان جست. متأسفانه در بین منابع و متون تاریخی کثیری که از دوره قاجار برجای مانده، نامی از عریضه‌ها و اسناد عریض نیست. در عصر حاضر نیز با این موضوع مواجه هستیم. بر این اساس به نظر میرسد که تاکنون به نقش این نوع از اسناد توجهی نشده است؛ البته این نکته را نباید از ذهن دور داشت که اوج عریضه‌نویسی به قبل از انقلاب مشروطیت و دوره میانی و پایانی قاجارها می‌رسد. این مهم نیز به دلایل و عوامل مختلفی وابسته بوده است، که از جمله آنها می‌توان به این موارد اشاره نمود: ۱- اختراع ماشین چاپ و تأسیس چاپخانه؛ ۲- هم‌هنگام شدن استفاده از کاغذ در مکاتبات؛ ۳- توسعه دیوان‌سالاری به لحاظ کمی و کیفی؛ ۴- انتشار مطبوعات؛ ۵- تأسیس تلگرافخانه در اقصی نقاط کشور؛ ۶- تأسیس اداره پست و استفاده از پاکت، تمبر و کارت پستال در مراسلات پستی.

در کنار این موارد می‌توان به عوامل دیگری نیز اشاره نمود که تبعات منفی برای جامعه داشت ولی سبب رونق و افزایش عریضه‌نویسی شد مانند: افزایش مشکلات اقتصادی و سیاسی، هجوم قوای بیگانه، شیوع بیماری‌های مسری، سیل، قحطی، زلزله، آفت‌زدگی محصولات کشاورزی، هجوم اشرار و وجود ناامنی، بی‌ثباتی دولت‌های وقت، ظلم مأمورین دولتی و حکام نسبت به رعایا و...

دوران پس از مشروطیت

در اواخر دوره قاجار و زمانی که استفاده از تلگراف همه‌گیر شده بود، عریضه‌نویسی برای رفع و رجوع امور و استمداد از دولتمردان مرسوم گردید. در سال‌های مشروطه‌خواهی مردم ایران، یکی از خواسته‌ها به حق آنان تأسیس عدالتخانه بود تا به شکایات و عرایض ایشان رسیدگی شود. پیداست که فکر تأسیس عدالتخانه به استقرار مجلس و ایجاد مشروطه انجامید. تصور مردم آن دوره از مشروطه و مجلس، محلی بود که به تظلمات و شکوایه‌های آنان رسیدگی کند. یکی از وسایل ابراز این درخواست‌ها ارسال مکتوب آن‌ها بود، که از طریق پست و تلگراف و یا حضوری ارائه می‌گردید. اما با استقرار مشروطیت همان‌طوریکه خیلی از امور دستخوش تحولات بنیادین گردید، عریضه‌نویسی نیز - چه در تعداد و چه در نحوه نگارش - دچار تحول گردید. این بار نویسنده عریضه، انتظاراتش فراوان گشته بود، زیرا مرجعی به وجود آمده بود تا به این نامه‌ها رسیدگی کند. نمایندگان که با حمایت همین مردم و طبقات میانی جامعه به مجلس راه یافته بودند، به تدریج پی به این حقیقت بردند که لازم است در قوه مقننه بخشی را به بررسی شکایات و عرایض مردم اختصاص دهند؛ پس از همان آغاز یکی از کمیسیون‌های تخصصی مجلس به نام کمیسیون عرایض نامگذاری شد که وظایفی متفاوت با دیگر کمیسیون‌های مجلس داشت. دبیرخانه مجلس ناگزیر بخش مهمی از پرسنل و کادر اداری خود را معطوف به بررسی، ارجاع و بایگانی عرایض مردمی نمود؛ که نسبتاً در این کار موفق بود و توانست آرشیوی ماندگار و بی‌کم و کاست برای نسل‌های بعد به یادگار گذارد. و اگر در

دوره نخست مجلس (۱۳۲۵ هـ.ق) حادثه به توپ بستن آن - توسط لیاخوف روسی و به دستور محمدعلی شاه قاجار - پیش نمی‌آمد، چه بسا اسناد کامل‌تری از این دوره برجای می‌ماند.

به موازات ورود حجم وسیع عرایض به مجلس، نمایندگانی که در این کمیسیون حضور داشتند نامه‌های مردمی - یا همان عریضه‌ها را - جهت پیگیری به ادارات مربوطه رجوع می‌دادند؛ سپس وزارتخانه یا اداره‌یی که درخواست فرد بدانجا رجوع داده می‌شد، موظف بود پاسخ مجلس را در اسرع وقت بدهد. دبیرخانه مجلس نیز پس از دریافت پاسخ، رونوشتی از آن را برای ارباب رجوع ارسال می‌نمود.

این مهم، تحولی عظیم در تاریخ عریضه‌نویسی به شمار می‌آید؛ زیرا بالاترین مرجع قانونگذاری کشور این اسناد و این نحوه نگارش به رسمیت شناخته بود. این امر تبعاتی به دنبال داشت؛ علاوه بر به رسمیت شناختن و پاسخگویی مجلس به عرایض مردم، دبیرخانه‌ای نیز به این امر اختصاص یافت. این بایگانی دو مأموریت کلی داشت: اول رسیدگی به نامه‌ها و عرایض جاری که هنوز جزء نامه‌های اداری به شمار می‌آمدند و از گردونه پیگیری خارج نشده بودند؛ دوم بایگانی اسنادی که از جریان امور، خارج شده بود. این روند یک نتیجه مهم در برداشت و آن ضبط این اسناد برای آیندگان و نسل‌های بعد بود.

در سطور پیش، اشاره‌ای فهرست‌وار به نقش مطبوعات در پیشرفت عریضه‌نویسی شد. این نقش بعد از انقلاب مشروطه شتاب بیشتری یافت و پررنگ‌تر گردید.

اغلب عریضه‌هایی که بعد از تشکیل مجلس برای آن فرستاده می‌شد، دارای رونوشتی بود که برای روزنامه‌های معروف آن روز ارسال می‌گردید؛ البته این‌ها همه زنجیره‌هایی متصل به هم بودند؛ از یک طرف بعد از انقلاب مشروطه یک‌باره تعداد نشریات چندین برابر شد، از طرف دیگر فضای باز سیاسی در کشور حکمفرما گردید. البته این موضوع در طول حکومت مظفردالدین شاه - چند سالی قبل از انقلاب مشروطه - نیز مشهود بود؛ چرا که در آن زمان قدری از شدت فشار حکومت بر نشریات کاسته شده بود؛ اما فراوانی روزنامه‌ها، فراوانی مطلب را می‌طلبید، از این رو مدیران و گردانندگان جرید به فکر تأمین اخبار جدید و اطلاعات به روز افتادند؛ در نتیجه عریضه‌ها یکی از خوراکی‌های خبری مؤثر آنان گردید. این نشریات به تدریج صفحاتی را - به صورت منظم و غیرمنظم - به انتشار عرایض مردمی اختصاص دادند؛ حتی در برخی مواقع تیتیر یک روزنامه را یک عریضه مردمی شکل می‌بخشید. اکنون عرایض جایگاه خود را یافته بودند.

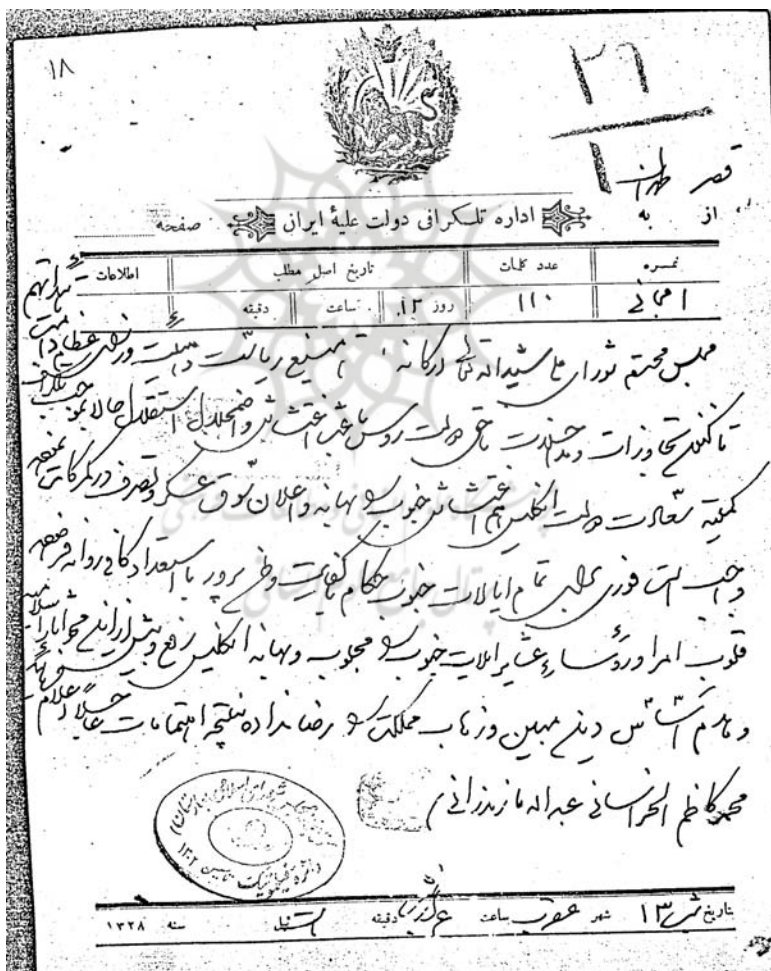
اسناد مجلس شورای ملی

به اعتراف بیشتر پژوهشگران تاریخی، مرکز اسناد مجلس شورای ملی - که هم اکنون به عنوان مرکز اسناد کتابخانه مجلس شورای اسلامی شناخته شده است - دارای بیشترین حجم اسناد عرایض در کشور است. این آرشیو که بنیادش با عریضه‌نامه‌ها پی‌ریزی شده، مجموعه‌ای از انواع مختلف عریضه‌نامه‌هایی است که نظیرش در هیچ جا دیده نمی‌شود. از بین ده تا دوازده میلیون سند موجود در آرشیو کتابخانه مجلس شورای اسلامی، نزدیک به چهل درصد از این اسناد، یعنی چیزی حدود چهار تا پنج میلیون برگ سند اختصاص به عرایض مردمی دارد که نظیرش در هیچ یک از آرشیوهای کشورمان به چشم نمی‌خورد.

بخشی از این اسناد، مربوط به عرایض مجلس سنا است. که در طی هفت دوره حیات خود، (۱۳۲۸ تا ۱۳۵۷ خ)، بخشی از اسناد عرایض را به خود اختصاص داده است.

بیگمان، این مجموعه، غنی‌ترین آرشیو پارلمانی کشور محسوب می‌شود که بخش عظیمی از حافظه مردم ایران و بخش گسترده‌ای از اسناد عرایض را در خود، جای داده است؛ از این رو در بررسی‌های تاریخی، اجتماعی، فرهنگی، سیاسی، اقتصادی، مذهبی، نظامی و ادبی اهمیت ویژه‌ای دارد. اما تاکنون اطلاع‌رسانی مناسبی از این اسناد به عمل نیامده و بخش عظیمی از بدنه پژوهشی و علمی کشور از غنای این مجموعه بی‌خبر مانده‌اند.

در ادامه، نمونه‌هایی از عرایض موجود در مرکز اسناد کتابخانه مجلس شورای اسلامی را که با موضوعات متنوع و از دوره‌های تاریخی مختلف انتخاب شده - پس از معرفی کوتاهی - خواهیم آورد.

سند شماره ۱

[تلگراف آیات عظام محمد کاظم خراسانی و عبدالله مازندرانی مبنی بر اعلام خطر در خصوص به قدرت رسیدن محمود محمدعلی شاه قاجار]
[نشان تاج و شیر و خورشید]
اداره تلگرافی دولت علیه ایران
از نجف به طهران
نمره باسم کمپانی

خدمت عموم آقایان علمای اعلام و امراء و روسای عشایر غیرتمند و کلیه غیرتمندان اسلام ایدهم الله تعالی بنصره برای برانداختن سلطنت قدیم ایران و محو آثار اسلام محمدعلی میرزا بایران فرستاده شده است در اینموقع خطرناک که در حقیقت مقابله کفر با اسلام است اگر خدای نخواستہ تعللی شود کفر در ایران هویدا و آثار سنیه اسلامیه بکلی مخروب خواهد شد بر تمام اهالی باهمیت و امراء عظام و سرحداران و شیعیان متدین واجب است با قدم ثابت و عزم راسخ در دفاع از این دشمن از بذل مال و جان مضایقه نفرمایند و دفع این حمله را از وظایف مسلم قانونی دانسته هر گاه خدای نخواستہ اندکی تعلل شود تعلی السلام و السلام همه قسم مساعدت را بر یکدیگر فرموده ... فی شعبان محمد کاظم الخراسانی عبدالله مازندرانی

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

سند شماره ۲

[عریضه انجمن اتحادیه ارامنه تهران به مجلس شورای ملی مبنی بر مشخص نمودن قانون ارث هموطنان ارمنی]
انجمن اتحادیه ارامنه
در مدرسه ارامنه حسناآباد
طهران به تاریخ ۱۸ ربیع‌الثانی ۱۳۳۹
نمره ۲۸۴/۶۳

مقام منبع مجلس شورای ملی شهیدالله ارکانه

در مرقومه مورخه ۱۳ ذی‌قعدة ۱۳۳۸ نمره ۹۸۳۰/۴۷۹ مجلس مقدس شورای ملی در جواب عریضه انجمن اتحاد ارامنه در مسئله ارثیه ارامنه نگاشته شده بود (و اگر مقصود در کلیه مسائل راجع با ارامنه است که هم وزارت عدلیه مذاعات این نکته را نموده و هم مجدداً بوزارت داخله از مجلس مقدس اکیداً احضار شد که بتمام دوایر رسمی دولتی قدغن فرمایند مسئله ارثیه ارامنه را در صورتیکه وارث ارمنی باشند موافق مقررات مذهب عیسوی مجرا و قطع و فیصل نمایند)
ولی در چهارم شهر ربیع‌الاول ۱۳۳۹ وزارت جلیله داخله با انجمن ارامنه شرحی نوشته و سواد ماده که اداره تنقیح لوایح قوانین وزارت عدلیه اعظم در خصوص مسئله محاکمه ملل متنوعه تبعه ایران وضع نموده لفاً بانجمن فرستاده که بتفصیل ذیل است.
ماده اول هر گاه در محاکمه دو نفر از ملل متنوعه تبعه ایران (مسیحی و یهودی و زردتشتی) محکمه محتاج بارجاع محضر شرع شود باید بترتیب ذیل معمول و مجری گردد.
ماده دویین در صورتیکه طرفین راضی بشرع اسلام یا شرع خودشان باشند محکمه باید آنها را ارجاع بشرع مرضی نماید و بر طبق حکم صادره از محضر مرجوع الیه حکم دهد.
ماده سویم در صورتیکه طرفین اختلاف داشته باشند تعیین یکی از طرفین راضی بشرع اسلام و دیگری بشرع خود باشد محکمه مکلف است که آنها را ارجاع بشرع اسلام دهد و موافق حکمی که از آن محضر ارائه میدهند حکم صادر نمایند.
این سه ماده فوق که از طرف اداره تنقیح قوانین وضع شده برخلاف حکم مجلس مقدس شورای ملی است که در فوق ذکر شد دائم ارامنه در این خصوص پُرتست نموده از آن مقام منبع مستدعی است مقرر فرمایند که همان حکم اولی برقرار شود یعنی مسئله ارثیه ارامنه را در صورتیکه وارث ارضی باشند موافق مقررات مذهب عیسوی مجرا و قطع و فیصل نمایند. [مهر] انجمن اتحادیه ارامنه طهران

بعضی می‌نویسند سبب در زوجه بی‌ایست که این نیز در پی
 تم را در هر فراسه ام همیشه با وزارت معارف در مذاکره
 بجهت تاکنه شرافت ماه قبر صورت از یکسیرین معارف
 فرستادند و با کمال کورس به عنعم جواب ندادند
 سعادت هم این بفرمانند که خیال در هر سید از چه
 سال از این مسئله راحت شود چنانچه می‌نویسند از هر
 جواب بفرمانند و هر گاه این آیتا ممکن و با بر آید
 است در همان کسیرین و حضور بزرگ و کله عظم
 مذاکره در ار داده در جهت فرما نند که زوجه
 دایره سبب شرکت ۹ فرام کردد میراث
 از نزل تم کفر صفا نفع نفا نند ز اعم عهد کت
 مستدام بر محمد رسول الله

۵
 ۱۰
 ۱۱

کوهی فکله عا
 ۱۳۰۰ عریضه

سند شماره ۴

[عریضه جمعی از اهالی نطنز و جوشقان به مجلس شورای ملی مبنی بر تقاضای استقلال منطقه مذکور از ناحیه کاشان]

مقام منبع مقدس دارالشورای ملی شیدالله ارکانه پوشیده نیست که نطنز و جوشقان در زمان استبداد پایمال چندین حکومت و صاحب تیول بود و انواع و اقسام تعدیات فوقالعاده باهالی میشد ولی مجموع آن تعدیات تجدد تعدی و ظلم یک حکومت کاشان و مأمورین او نبود که نسبت باهالی نطنز و جوشقان می نمودند و همیشه الواط و اشرار کاشان مانند گرگ گرسنه منتظر بودند که بیهانه یک مأموریتی بجان اهالی این محل افتند و مخارج بیکاری چندین ساله خود را از یک مأموریت اندوخته نمایند تا آنکه بحمدالله تعالی در اول مشروطیت تمام بلوکات و قصبات این دو محل منحصر به یک حکومت مستقل و مرکز آنها شهر نطنز شد بواسطه استقلال حکومت و انزجار قلوب اهالی از تعدیات ظالمانه کاشان جلوگیری سخت از آنها شد ولی از آنطرف اهالی کاشان که از آن تعدیات و دخلها، مأمورین و ممنوع شدند بخیال نان خانه افتادند درصدد شدند بتوسط دستهای که در وزارتخانهها و ادارات دارند نظنر را جزء کاشان نمایند و بدیهی است که رعیت بیچاره که از دیرزمانی بود نفرت و وحشت از تعدیات مستبدانه آنها داشتند از استماع این خبر تماماً بصدای واحد بتمام وزارتخانهها و دارالشورای ملی ثابت کردیم که نطنز و جوشقان از هر حیث قابل و لایق حکومت بوده است از مرکز دور قدیم هم داشته است و حکومت این دو محل را منضمناً بنواب والا علاء السلطان داده از طهران اعزام فرمودند و بواسطه حسن سلوک و رفتار را نیم سالی است که اهالی قدری از آنصدمات راحت شدهاند اگر چه باز هم اهالی کاشان که رعیت نطنز را بره فربه و میش شیرده خود میدانستند باز بحملات ظالمانه گاهی بدست امیر معزز جرایم صد و پنجاه تومانی می گیرند و یک وقت که عدلیه نطنز بطهران میآید مأمور عدلیه کاشان بنطنز میرود مانند زمان استبداد بنای اذیت و جریمه و تعدی میگذارد و حالا بدبختانه می شنویم که بان تعدیات قناعت نکرده اهمیت نطنز را باولیای امور مشتبّه کرده بخیال ضمیمه و برون نطنز افتادهاند و نمی دانند که این خیال خیالی خامی است و با این تبنانی مسلکی و ضدیت قدیمی هرگز ممکن نخواهد شد که دیری دعاگویان زیربار تعدی اعیان و اشرار کاشان برویم و غافل از این نکته اند که امروزه هیئت پارلمان و وزارتخانهها یا طرفدار زارع و رنج برند و یا غم خود آنهایند و باز صریحاً عرض میکنم که اهالی نطنز و جوشقان حاضریم که تا آخرین قطره خون و تمام دارائی خود را صرف استقلال مان نموده زیر بار ننگ و ظلم آنها نرویم استدعای عاجزانه آنکه یکصد و پنجاه هزار زراع و کارکن ایران را به یک مشت اشرار و مفت خود نفروخته مقرر فرمائید حکومت و ادراتمان کماکان مستقل بوده باشد و آسودگی ما را بصدمه و رخوت مبدل ننمایند زیاده جسارت است ایام عزت و شوکت برقرار باد

بتاریخ ۱۵ جمادیاالاولی ۱۳۲۹

بوزارت داخله رجوع شود کمیسیون عرایض

پی‌نوشت‌ها:

- ۱ - جهانگیر قائم مقامی، مقدمه‌یی بر شناخت اسناد تاریخی (تهران: انجمن آثار ملی، ۱۳۵۰)، ص ۴۱.
- ۲ - برای اطلاع بیشتر می‌توان به این عریض که در مرکز اسناد آستان قدس رضوی نگهداری می‌شود اشاره نمود:
- عریضه حاجی فدرا و محمد متصدیان دکاکین و قهوه‌خانه آستان قدس در خصوص میزان تخفیف کرایه ماه رمضان و تعطیل ایام تعمیرات و درخواست برات المثنی در سال ۱۱۲۲ ق. شماره بازیابی: ۴۴۹۴۳.
- عریضه محمد مؤمن تفنگچی و کیل حبیب تفنگچی در باب دریافت مواجب جنسی که قرار بوده از طاحونه کلوخی دریافت کند. در سال ۱۱۲۳ ق. شماره بازیابی: ۴۴۹۴۲.
- عریضه ابوالمعالی و کسب تکلیف جهت اضافه اجاره و درآمد قصبه فرهاد گرد وقفی آستان قدس در سال ۱۱۱۱ ق. شماره بازیابی: ۴۴۹۵۳.
- عریضه محمد زمان رضوی در مورد پرداخت حق الشرب و حاصل مقطعی باغ حاج اقبال که به وی انتقال یافته است در سال ۱۰۹۱ ق. شماره بازیابی: ۴۴۹۹۱.
- ۳ - برای اطلاع بیشتر ر.ک: شماره ۴۴۸۷۶ شامل عریض متنوع و گوناگون است که از طرف افراد مختلفی به آستان قدس به سال ۱۱۶۷ ق. نوشته شده است.
- ۴ - لازم به ذکر است در آرشیو اداره اسناد آستان قدس عریض فراوانی از دوره قاجار موجود است که به این نمونه‌ها می‌توان اشاره نمود:
- عریضه و درخواست مساعدت و کمک توسط شیخ میرزا مهدی نایینی (از صدرالممالک) متولی آستان قدس و دستور وی در این خصوص به سال ۱۳۱۲ ق. به شماره بازیابی: ۴۵۰۱۸.
- عریضه مستأجر مزرعه غزل حصار در خصوص کسری بذر تحویلی توسط مستأجر سابق مزرعه به مشارالیه و دستور متولی در خصوص آن و عریضه ناظم دفتر آستان قدس در خصوص حمام شاه در سال ۱۳۳۱ ق. به شماره بازیابی: ۴۴۵۰۴.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
رتال جامع علوم انسانی